

Hrady Bratislava a Devín

ANDREJ FIALA

Na území mesta Bratislavy sa nachádzajú dva hrady, ktoré pre svoj veľký význam v histórii Slovenska aj dejinách jeho architektúry boli zaradené medzi prvé národné kultúrne pamiatky na Slovensku (zák. č. 7/1958 zb. SNR). Obidva rozložené komplexy majú aj dnes mimoriadny význam v životnom prostredí hlavného mesta SSR.

Areál Bratislavského hradu obsahuje významné doklady o osídlení z keltského obdobia, rímskeho, podstatné časti slovenského hradiska ako jedného z významných centier Veľkej Moravy, prvého spoločného štátu Čechov, Moravanov a Slovákov, a mal dôležitú úlohu pri formovaní uhorského štátu. Do konca stredoveku sa tu vystriedali dve zásadné podoby jeho akropoly. Forma s obytným palácom a neskôr veľká obytná veža s opevnením, ktorej výrazný fortifikačný charakter si vynútil pustošivý tatársky vpád do krajiny. Zvyšky týchto stavieb prekryla rozsiahla prestavba hradu v prvej polovici 15. stor. s cieľom vytvoriť reprezentatívne sídlo uhorského, českého, nemeckého kráľa a súčasne aj rímskeho cisára Žigmunda Luxemburského. Sídlo malo výrazný neskorogotický výtvarný prejav, v ktorom sa spájali vyspelé prvky súdobej nemeckej aj francúzskej architektúry i najnovšie podoby obranného staviteľstva. Novostavbu paláca stvárňovali početné architektonické detaily, ktoré sa stali vzorom na úpravy a novostavby verejných objektov aj meštianskych domov v Bratislave. Hradný palác už po polovici

16. stor. zmenila nákladná renesančná prestavba za účasti talianskych výtvarníkov. To už bola Bratislava hlavným mestom Uhorska ako dôsledok Moháčskej bitky a obsadenia Budína Turkami.

Následné stavebné práce na Bratislavskom hrade boli v znamení trvalého tureckého nebezpečenstva a dali hradu z južnej strany výraz modernej pevnosti.

Poslednú historickú sluhotvornú zmenu zaznačil Bratislavský hrad v druhej polovici 18. stor., keď ho s účasťou popredných viedenských architektov, maliarov a sochárov nákladne prestavali na barokové letné sídlo Márie Terézie. K znova prestavanému palácu, ale aj vo veľkom nádvorí umiestnili nové objekty, aby mohli umiestniť umelecké zbierky, hradných úradníkov, ale aj služobníctvo, remeselníkov, hradnú gardu a jej dôstojníkov, kuchyne, kone pre panstvo a jazdu. Súčasťou úprav bolo zriadenie francúzskych parkov, čím sa definitívne skončila premena hradu na pohodlné barokové sídlo.

Pred koncom 18. stor. bol ešte hrad čiastočne usposobený pre nového užívateľa — generálny seminár a onedlho, r. 1811 vyhorel, keď ho už užívala armáda.

Napriek početným úsiliam o obnovu hradu sa jeho stav po požiari neustále zhoršoval. Palác a jeho prístavby zostali v ruine, vojaci užívali iba zvyšné objekty po obvode areálu, ktoré si ďalej upravovali a menili podľa potrieb. Do roku 1945 sa v paláci prevalili skoro všetky klenby, ba padli aj dve obvodové murivá jeho vnútorného nádvorja, čo znova podnietilo úsilie

o záchranu pamiatky, ktorá bola neodmysliteľnou súčasťou panorámy Bratislavy. V roku 1953 pomaly začali na hrade práce, ktoré uvoľňovali palác od závalov a mali súčasne čiastočne zabezpečiť ohrozené konštrukcie. Po zvažovaní spôsobu obnovy a novej náplne tejto ťažiskovej budovy hradu schválil Zbor povereníkov r. 1956 návrh na rekonštrukciu hradu. Nasledujúci rok začali stavebné práce, s ktorými sa potom súbežne uskutočňoval archeologický a historicko-architektonický výskum. Táto koexistencia bola pre architektonický výskum do značnej miery výhodná, pretože stavebné práce sprístupnili mnohé situácie. Na druhej strane bol archeologický výskum značne determinovaný zariadeniami staveniska, skládkami a pracovnými komunikáciami. Výsledky obidvoch kapacitne obmedzených výskumov nebolo možné plne premietnuť do projektov, a niekde už ani realizácie, pretože by narušili určenú koncepciu využitia a ešte viac prispeli k zložitosti širokej problematiky obnovy, ktorú načrtáva spomienková monografia národného umelca J. Alexyho.

Obnova hradu skončila r. 1968. Bol upravený palác s priestormi na štátnu reprezentáciu, expozíciu a pracoviská historického oddelenia Slovenského národného múzea. Rozmerný objekt pri severných hradbách bol v interiéri prispôbený potrebám vtedajšieho Slovenského ústavu pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody a ateliéru na obnovu pamiatok v bratislavskom Stavoprojekte. V ďalších objektoch boli naďalej byty a zariadenie Turistu. Po odstupe času možno konštatovať, že sa vtedy podarilo dosiahnuť základný cieľ, a to zachrániť palác a v novej funkcii ho vrátiť do užívania spoločnosti, rekonštruovať tri historické vstupy do hradu, uskutočniť statické zabezpečenie, príp. údržbu ďalších objektov, ozeleniť terasy okolo paláca a východnú terasu doplniť kópiou pod terénom zistených konštrukcií architektúr z 9.—12. storočia. Značný rozsah potrebných atypických remeselných prác, prelínanie realizácie s čerstvými nálezmi výskumov v súčinnosti s dispozičnými zmenami, ale aj dovtedy malé skúsenosti v praktickej obnove takého rozľahlého pamiatkového areálu nedovolili optimálne zvládnuť úlohy v celej šírke. Naďalej zostali otvorené viaceré problémy, a to aj také základné, ako napr. spôsob sadových úprav v celom areáli hradu alebo otázka užívateľov hradu.

Podľa uznesenia Predsedníctva vlády SSR (č. 30 z 1. 4. 1981) vypracovalo Ministerstvo kultúry SSR (okt. 1981) Konceptiu využitia národnej kultúrnej pamiatky areál Bratislavského hradu a následne úpravu o vymedzení jej ochranného pásma. Po sumarizácii podstatných problémov v súvislosti s areálom hradu vydala Kancelária SNR ako nadriadený orgán Správy Bratislavského hradu r. 1986 zámer obnovy pamiatkového súboru Areálu Bratislavského hradu. Obsah zámeru sa pri jeho koncipovaní konzultoval so Štátnym ústavom pamiatkovej starostlivosti Bratislava, ktorý s jeho výslednou formou prejavil súhlas (1985). Predmetný zámer obnovy pamiatky si kladie za cieľ predložiť podklady, ktoré by pri maximálnom rešpektovaní a zvýraznení

danosti historicko-architektonického charakteru pamiatky poslúžili na doriešenie priestorových vzťahov vzhľadom na štátnu reprezentáciu, expozíciu Slovenského národného múzea — historického ústavu, služby návštevníkom NKP, Správu hradu a jej zariadenia na funkciu a údržbu areálu hradu. V tomto smere zjednotiť stanovisko investora, užívateľov a pamiatkovej starostlivosti pri rozdelení priestorov hradného areálu tak, aby optimálne plnili svoje funkcie.

V uvedených intenciách je v Zámere rozpracovaný prístup k jednotlivým častiam hradu podľa určenej objektivej sústavy. Okrem zámeru sa na jednotlivé objekty, príp. ich časti, a to podľa postupu obnovy spracovali podrobné prípravné metodické

podklady, rešpektujúce možnosti prezentovať historickú podstatu optimálneho využitia a s ním spojených potrebných technických zariadení.

Kompletizácia areálu hradu v zmysle jeho historického výrazu sa týka viacerých objektov. Predovšetkým ide o palác, ktorého čestné nádvorie so strážnicami sa rekonštruovalo, ale bez pilastrov a trofejí nad atikou, ktoré chýbajú aj nad rímsami čestných brán. V barokovom vestibule paláca treba rovnako doplniť pätky pilastrov a spoločného sokla. Na rekonštruovaných fasádach nádvoria paláca je potrebné rekonštruovať aj profilované obruby okien, bez ktorých nemožno dosiahnuť požadovaný optický dojem nádvoria. V slávnostnom barokovom schodišti zasa chýbajú na rekonštruovaných

klenbách štukové rokaje a zlátenie celej štukovej výzdoby. Počíta sa aj s rekonštrukciou jedného poschodia gotického arkiera dnes v interiéri paláca. Z arkiera sa podarilo objaviť podstatnú časť kamenárskych architektonických detailov (slepá kružba s erbom, rímsy, okná), ktoré po zostavení okrem predstavy o pôvodnom celku prinesú aj zlepšenie dispozície v danej časti paláca. Rovnako sa predpokladá zvýraznenie odtlačkov renesančného arkiera na vonkajšej fasáde paláca, ktorého vnútorný priestor sa dnes prelína s exteriérom veľkým novodobým oknom. Rekonštrukcia exteriérového barokového schodišťa pri čestnom nádvorí dovolí odstrániť novodobú rampu a priamu komunikáciu k východnej bráne hradu. Aj pri tomto hradnom vstupe sa odstránením konštrukcií vojenskej správy prinavrátí prostredie, ktoré sa koncipovalo v 18. storočí. Zásadná zmena sa predpokladá aj v južnom opevnení hradu. Bez zmeny jeho vonkajšieho výrazu sa po odstránení zásypu bastiónu a jeho plochom prestropení bude prezentovať charakteristická časť konštrukcie valu z 9. storočia.

Urobia sa aj úpravy parteru paláca. Na východnej strane sa preložením komunikácie môže dosiahnuť scelenie plochy so zvýraznenými konštrukciami historických stavieb a originálnych častí paláca Tereziánum, kým na severnej strane sa rekonštrukciou historickej záhrady získa na Slovensku ojedinelá predstava o charaktere parku 18. storočia. Rekonštrukciou zaniknutých objektov na západnej strane paláca sa zasa sleduje odľahčenie paláca od podružných funkcií a možnosť umiestniť sprievodné zariadenia, medzi nimi aj rôznych služieb pre návštevníkov.

Interiéry rozličných objektov hradu dostanú vyššiu kultúrno-spoločenskú funkciu, a to vo forme stálych špecializovaných expozícií alebo výstav Slovenského národného múzea. Ráta sa aj s rozšírením priestorov terajšej expozície v paláci na úkor terajších pracovísk SNM, ktoré sa budú orientovať do poschodia rekonštruovaných objektov na západ od paláca. Ich podzemné priestory sa využijú na potrebné technické zariadenia Správy Bratislavského hradu. Na rekonštrukciu objektu možno využiť zachované odtlačky stropných konštrukcií na paláci a zachované historické projekty v podobe pôdorysov a pohľadu.

Vychádzajúc zo zámeru a ďalších podrobnejších prípravných materiálov sa spraco-

vala projektová dokumentácia a v súčasnosti aj ukončila realizácia dvoch menších celkov hradu.

Prvým je barokový dom v južnom bastióne, ktorý sa po uvoľnení prilahlého exteriéru od adaptčných konštrukcií vojenskej správy v 19. stor. dostane do priameho kontaktu s návštevníkmi hradu prichádzajúcimi cez východnú bránu hradu.

Druhým je päť priestorov južného krídla paláca, kde sa r. 1988 pri príležitosti 70. výročia vzniku samostatného Československa a 20. výročia prijatia ústavného zákona o československej federácii otvorila expozícia SNM Klenoty dávnej minulosti Slovenska.

Hrad Devín je obdobne ako Bratislavský hrad dedičom lokality, ktorá bola osídľovaná od pradávna. Systematický archeologický výskum tu priniesol doklady o súvislom osídlení Keltmi, ktoré pretrvávajú až do doby rímskej, po ktorej sa Devín stáva významným hradiskom Veľkej Moravy. Neskoršou stavebnou činnosťou nedotknuté priestory hradu vydali svedectvo o všetkých podstatných prvkoch hradiska, jeho akropole, obytných objektoch aj opevnení. V 11. a 12. storočí bola v dolnej polohe bývalého veľkomoravského hradiska osada a po jej zániku sa na najvyššom mieste brala začal formovať stredoveký hrad. Jeho základom bola polygonálna obytná veža, ktorá neskôr upravovaná zostala neustále ťažiskovým objektom hradného areálu. Ten sa v stredoveku rozširoval, až v 16. storočí dosiahol obvod bývalého hradiska. Potom význam hradu upadol a r. 1809 ho demolovali francúzski vojaci.

Od 19. storočia sa stal Devín jedným zo symbolov veľkomoravskej tradície a po r. 1945 aj slovanskej vzájomnosti. Úsilie o získanie poznatkov o slovanskom osídlení Devína a jeho širšieho územia vyústili do realizácie výskumov už r. 1914. Už vtedy aj počas ďalších archeologických výkopov sa neustále objavovali doklady o významnom postavení celej Devínskej brány v období keltského, rímskeho aj slovanského osídlenia. Počas komplexných výskumov v tridsiatych rokoch nášho storočia podmieňovala úmysly konzervovať ruiny nevyhnutnosť dôsledných archeologických výskumov, ktorých nálezy sa často prelínali s mladšími konštrukciami ruiny hradu. Preto sa konzervačné práce sústredili predovšetkým na vybrané situácie hradu, príp. sa orientovali na nálezy pod terénom. Do riešenia tejto

zložitej problematiky negatívne zasiahlo obdobie druhej svetovej vojny.

Stále sa zhoršujúci fyzický stav ruiny a niekde aj skalného podložia vyvolal systematický výskum lokality r. 1966, ktorý pokračuje dodnes. Potreba okamžitých záchranných prác na zachovaní ruiny si vynútila čiastkový prístup v podobe zabezpečenia vybraných konštrukcií. Všeobecne určená metóda konzervácie, doplnená náznakovými rekonštrukciami, použila sa pri záchrane častí gotického renesančného opevnenia, ako aj niektorých objektov hradu, ktoré objavil archeologický výskum.

K starším problémom však pribudli ďalšie. Predovšetkým riešenie otázok rozdielnych niveliet objektov patriacich k rímskemu a slovanskému osídleniu a úrovne terénu vzhľadom na konštrukcie hradu. Súčasne sa množili požiadavky uplatniť najprogresívnejšie metódy predbežnej a trvalej ochrany a konzervácie objektov odkrytých archeologickým výskumom, rozšírenia lokality aj z hľadiska jej prírodných hodnôt a ochrany pamiatkového fondu prilahlej obce, ktorá sa stala súčasťou ochranného pásma hradu.

V roku 1983 prevzalo Mestské múzeum v Bratislave 23 konzervačne ukončených objektov hradu, aby ako užívateľ a správca areálu mohol aspoň časť hradu sprístupniť verejnosti, kým v ďalších polohách pokračuje archeologický výskum a na hornom hrade vo veľmi sťažených podmienkach pokračujú konzervačné práce.

Vychádzajúc z celkovej problematiky tejto národnej kultúrnej pamiatky sa prehodnotili doterajšie prípravné metodické materiály a r. 1987 sa vyhotovil nový program pamiatkovej úpravy na celý areál, a ten sa spolu s ideovým urbanisticko-architektonickým zámerom na obnovu r. 1988 stal podkladom na verejnú urbanisticko-architektonickú súťaž.

Bohatý a rôznorodý materiál, získaný dlhodobým archeologickým výskumom na lokalite, bude jadrom trvalej expozície, ktorá z hľadiska daností historických objektov bude rozčlenená. V prvom obnovenom objekte — pivnici renesančného paláca — inštalovalo zatiaľ Mestské múzeum viaceré výstavy, ako Štúr a tradície Devína (1986), Devín v dobe rímskej (1986), Veľká Morava a Bratislava (1985), Vzťahy Čechov a Slovákov (1988).